

KAPITALBEVÆGELSE - OG KLASSEBEVÆGELSE?

Susanne Possing

Anmeldelse af Hans Jørn Nielsen: *Bevidsthedskonstitueringen i kapitalforholdets sociale proces. Til en fremstilling ud fra arbejderstandpunkt, i: Den jyske historiker nr. 4 1975*

I

Hans Jørn Nielsen har skrevet sin artikel med det eksplicite formål at bidrage til en analysestrategi for historiske undersøgelser af arbejderklassens bevidsthed og kamperfaringer. Hermed placerer den sig centralt i den marxistiske diskussion i dag. For det første forholder den sig til de teoretiskmetodiske problemer omkring tilgangen til studiet af »arbejderklassens kamphistorie«. Dette implicerer her dels den videnskabsteoretiske diskussion om kritikken af den politiske økonomis status og gyldighedsgrænser, dels forholdet mellem økonomi og politik, herunder den senere tids »objektivism - subjektivism«-disput blandt 'kapitallogisk' orienterede marxister, og endelig spørgsmå-

let om studenter/akademikeres forhold til arbejderklassen.

Artiklen falder i tre hoveddele: 1) Hovedafsnittet som præsenterer HJN's forsøg på syntetisering mellem kritikken af den politiske økonomi og en teori om klassekampens udvikling (arbejderstandpunkt-udgangspunktet), 2) en kritik af SOFI's og Ole Marquardt's ansatser til analyse af forholdet mellem konjunkturbevægelse og klassebevidsthed og 3) en gennemgang og diskussion af Proletarische Front's vigtigste arbejder.

I denne anmeldelse vil jeg specielt koncentrere mig om HJN's kapitalismeopfattelse, i sammenhæng hermed om hans

forsøg på teoretisk at sammenkoble kapitallogik og klassekamp i form af arbejderstandpunkttesen og endelig vil jeg diskutere den fagkritik-opfattelse, der im- og eksplicit kan drages af (PF's og) HJN's forsøg på at skabe en *teoretisk* formidling mellem teori og praksis (eller mellem universitetsteoretisk marxisme og arbejderklassens eksistens og politiske udvikling).

II

Det centrale problem i artiklen er den »almene bestemmelse af den videnskabelige fremstilling af den samfundsmæssige væren som bevidstheden må beskrives i forhold til.« (s. 80). HJN's intension er således i sin abstrakte formulering identisk med en stor del af arbejdet blandt fagkritiske/marxistiske studenter og akademikere for tiden: dels at opspøge de teoretisk centrale kategorier for en historisk-empirisk anknyttet analyse (det såkaldte realanalyse-problem), dels at bidrage til analyser af arbejderbevægelsens organisationer og politiske udvikling som en integreret del af analyserne af kapitalens historiske reproduktionsproces.

HJN tager sit udgangspunkt i den marxiske teori. Om denne hævder han, at den - i realabstraktionernes form - fremstiller »de almene logiske bevægelseslove, der gør sig gældende for rigdommens former« (s. 80) i det kapitalistiske samfund. Imidlertid mener han, at »den samfundsmæssige væren« falder uden for Marx' fremstilling, thi denne er kun en almen-logisk teori og kan derfor ikke omfatte den samfundsmæssige væren, som »kun kan forstås historisk-specifikt« (s. 80). For HJN må klasseforholdet mellem kapital og lønarbejde placeres under kategorien »samfundsmæssig væren« (i modsætning til den abstrakte produktionsrelation, som fremstilles i kritikken af den politiske økonomi (!)). Bevidsthedsanaly-

sen af arbejderklassens kampudvikling må derfor knytte an til de »formidlingsformer« som klasseantagonismen eksisterer i på den samfundsmæssige overflade. Der opereres i artiklen med en forestilling om, at den kapitalistiske produktionsproces (som iøvrigt anvendes i flæng om skiftevis den umiddelbare produktionsproces og skiftevis den kapitalistiske akkumulationsproces) følger bestemte love, som imidlertid er skjult for agenternes bevidsthed på samfundets overflade. I sin fremstilling fremhæver HJN specielt produktionsprocessen, som baseret på den abstrakte økonomiske antagonisme mellem dødt og levende arbejde. Denne modsætning fremtræder på samfundets overflade som det politiske klasseforhold mellem kapitalistog arbejderklasse.

Parallelt hertil fremlægger HJN en Marxfortolkning, som går på at Marx i Kapitalen *ikke* har analyseret den samfundsmæssige væren, *ikke* har fremstillet kapitalens samfundsmæssige organisationsformer som de udvikler sig på samfundets overflade (højest i form af konkurrencen ml. enkeltkapitalerne i III. bind) og *ikke* har inddraget historiske og stofflige elementer i sin kapitalisme-analyse. HJN's model ser ud som følger:

Fra Marx har vi fået leveret analysen af kapitalakkumulationens indre lovmæssigheder, af det abstrakte akkumulationsimperativ. Marx har også udviklet konkurrencen som en »overfladefænomenal« formidlingsform for dette abstrakte valoriseringskrav. Parallelt hertil må vi nu udvikle klasserelationen (klassekampen), staten og verdensmarkedet som »formidlingsformer«, alle tre *former* for samme abstrakte kapitalproduktion, og former, hvis bestemmelse kræver historiske analyser.

Inden jeg går over til en egentlig indholdsmæssig kritik af den historieopfattelse, som kommer til udtryk i arbejderstandpunkttesen, vil jeg knytte nogle enkelte kommentarer til den forståelse af Kapitalens

teoretiske status, som HJN her bringer til torvs.

HJN lægger med sin fremstilling op til en kritik af 'kapitallogikken', herunder af de begrænsninger, der ligger i at lægge kritikken af den politiske økonomi til grund for historiske bestemmelser af 'overfladebevægelsernes' sociale forhold. Genstand for kritikken og HJN's teoretiske referenceramme er her tydeligvis den ret udbredte tendens i Marx-rekonstruktionen, som har centreret sig omkring diskussionen af analyseniveauerne og omkring spørgsmålet om, hvilken begrebslig 'afledningsstatus' de marxiske kategorier i fremstillingen kunne tillægges (jvf. f.eks. store dele af statsteoridiskussionen og diskussionen omkring værdilovens omfangslogiske status). Det gennemgående tema har i denne del af det teoretiske arbejde været formidlingsproblemet mellem den almene fremstilling (Marx) og kapitalens historiske udvikling.

HJN forsøger nu en kritik af 'kapitallogikken', som tager sigte på at reducere denne til en logisk fremstilling, hvis teoretiske begrænsninger ligger i dens *almene* karakter. Hermed har han reelt overtaget væsentlige dele af denne tendens' teoriforståelse, som han kritiserer. For HJN er den marxiske teori udelukkende en logisk fremstilling af kapitalens almene bevægelseslove og de værdimæssige gennemslagsformer, som værdiabstraktionen under kapitalistiske produktionsbetingelser sætter i det borgerlige samfund. Hermed reproducerer han en uheldig tendens blandt 'kapitallogikere' til at identificere kritikken af den politiske økonomi med fremstillingen af de almene *formbestemmelser*, en tolkning, som ser bort fra den marxiske analyses fremstilling af kapitalens historiske *bevægelsestendenser*. De »sociale forhold, der også implicerer brugsværdimæssige størrelser« (s. 81) må forstås som integreret i den marxiske fremstilling. Når HJN derfor vil pege på at den

historiske udvikling ikke blot kan forstås som værdiens bevægelser på samfundets overflade, udtrykker han et forhold, som allerede Marx forstod. Hans teoretiske diskussion bevæger sig derfor ikke meget ud over planet for bestemmelsen af teoriens gyldighedsområde, hvorfor hans formulering af bevidsthedsproblemet ind i spørgsmålet om en formidling mellem den almene teori og den historiske udvikling på forhånd er en skæv problemstilling.

Det sagnomspundne 'realanalyseproblem', forstået som spørgsmålet om at formidle en overgang fra kritikken af den politiske økonomi til bestemmelserne af den mangfoldige realhistoriske fremtrædelsesverden resp. fra de økonomiske til de politiske analyser, bliver styrende for hans fremstilling. Arbejderklassens historiske udviklede positioner og kamperfaringer tages heroverfor ikke indholdsmæssigt op, end-sige behandles i sammenhæng med de områder for denne classes kamp, som akkumulationens gennemsættelsesproces historisk har aftegnet. Denne metodologisering er så meget desto mere problematisk som HJN prætenderer at bidrage til en formidling af arbejderklassens bevidsthedsudvikling. Artiklen er således også primært interessant, fordi den udtrykker en aktuel tendens i det fagkritiske arbejde, hvor de konkrete afdekninger af arbejderklassens erfaringsproces erstattes af et teoretiske hundeslagsmål om objektivisme ctr. subjektivisme.

Flere steder ser det ud som om HJN har forstået kapitalen Marx-nært som en historisk specifik rigdomsform, der udvikler sig ved til stadighed på samme tid at udvikle nye *bevægelsesformer* og nye *skranker* for sig selv (f.eks. s. 88 og 89). Ikke desto mindre lykkes det ham at reducere kapitalakkumulationens udviklingsproces til en een gang for alle fastlagt automatik. Således hedder det f.eks. s. 81: »Når vi analyserer klasserelationerne mellem kapitalistklasse

og arbejderklasse har vi i forvejen bestemt disse som byggende på en specifik produktionsmåde: produktion af merværdi og dermed kapital. Vi kender i forvejen bestemmelserne omkring merværdiproduktionen. Vi kan da opsøge den klasseantagonisme der eksisterer på overfladen i mangfoldige former for angreb, forsvar, modangreb. Disse former er antagonistisk bestemt, men kan samtidig fungere som formidlingsformer for kapitalakkumulationens videre udvikling (ligesom konkurrencen).«

Det fremgår heraf bl.a., at HJN tillægger formidlingsformerne på samfundets overflade en *drivkraftfunktion* for kapitalakkumulationen, dennes modsigelser er sat (læs: bestemt af Marx) en gang for alle, mens det borgerlige samfunds udviklingsmotor ligger i virkeligheden selv! (læs: samfundets overflade). I denne næsten deterministiske model placeres merværdiproduktionen i et tilsyneladende »dyb« og kapitaludviklingen videre skæbne afgøres *udenfor* merværdiproduktionen, på den samfundsmæssige overflade. (Jvf. senere kritikken af HJN's opfattelse af kapitalens produktionsproces).

Hvis den kapitalistiske reproduktionsproces identificeres med »kapitalens logiske forløb« (s. 88), må der naturnødvendigt opstå et formidlingsbrist mellem bestemmelsen af produktionsmådens almene bevægelsesform og dechiffreringen af de historisk specifikke skranker for kapitaludviklingen.

Løsningen på bristen finder HJN i *arbejderstandpunktet*: »Hermed menes ikke noget moralsk, men det simple forhold at *ikke kapitalens logiske forløb lægges til grund* for fremstillingen, men klasseantagonismens forløb i klassekonflikter...« (min fremhævelse). At dette opfattes som alternativerne kan kun betyde, at HJN opererer med et logificeret begreb om den marxske fremstilling (på trods af, at han andetsteds overtager PF's i sig selv meget rimelige påpegning af, at de marxske kategorier indeholder histori-

ske elementer qua deres proceskarakter (cit. s. 108). Ellers ville han ikke kunne opstille en »fremstillingsstrategi«, der, som skitseret i ovennævnte citat fra s. 81, forudsætter, at kritikken af den politiske økonomi er en udelukkende almen-logisk analyse, og at fremstillingsmåden i Kapitalen udtrykker en gradvist stigende nærhed til den virkelige historie. (jvf. s. 83-84 øv.) Kritikken af den politiske økonomi er hermed reelt blevet reduceret til en *metode*, der skal bringes i anvendelse på virkeligheden.

III

I forlængelse af ovenstående kritik vil jeg nu diskutere arbejderstandpunkttesen, først med henblik på dens teoretiske brist og dernæst i forhold til dens politiske indhold og strategiske konsekvenser.

Når kapitalforholdets fremstilling i kritikken af den politiske økonomi forstås ensidigt som et almen-logisk forhold, er det videre forståeligt, at problemet om hvorvidt bevidstheden omfattes af denne teori må trænge sig på som problem. Denne problemstilling mener jeg som nævnt er formuleret ahistorisk, og for at anskueliggøre kritikken vil jeg fremdrage et forhold, som forhåbentlig kan løfte kritikken af HJN ud over den sædvanlige pukken på en forkert teoriopfattelse. Det drejer sig om at reflektere de historiske grænser for det aktuelle fagkritiske arbejde.

De afgørende betingelser for teoriudviklingen forstås for tiden *ikke* som de historisk-aktuelle modsigelser i arbejderklassens organiserede kampe på fabrikken, som modsætningerne imellen enkeltkapitalerne og brancherne, i de statslige politikker osv., men forstås derimod som det intellektuelt formulerede krav om at give de historiske analyser et alment *politisk* indhold. Denne selvforståelse har naturligvis sin rationelle

kerne af sandhed: dels er det teoretiske arbejde stadigvæk underlagt den kapitalistiske arbejdsdelings adskillelse af ånds- og håndarbejdets produktion, dels fremstiller den *indre sammenhæng* mellem økonomi og politik sig samfundsmæssigt endnu som en *ydre adskillelse*. Hermed er der også sat grænser for en overskridelse af, at det bliver teorien (kritikken af den politiske økonomi), der danner ensidigt grundlag for de områder, der tages op til behandling, og som former de kategorier, der udarbejdes. Den historiske eksistens af disse grænser bør imidlertid *hverken* bortabstraheres *eller* give anledning til »følgagtighed« i form af en reproduktion af det teoretiske arbejdes begrænsede muligheder.

For HJN er bevidsthedsanalysen og her specielt fremdragelsen af klasseantagonismen som konkret formidlingsform - som for mange af venstrebevægelsens forsøg på at *studere* arbejderklassens bevidsthed og kamphistorie - et sådant forsøg på at overskride teoriudviklingens historiske betingelser og give analyserne et politisk perspektiv og indhold. Jeg vil betegne det som udtryk for, at spørgsmålet om arbejderbevidsthedens udvikling forstås som et *erkendelses- eller kundskabsproblem*, og ikke som et historisk praktisk problem. Klassekampen bliver - som mest fremherskende tendens blandt primærorganiserede marxister - i denne interesses kølvand opfundet som aktuel *samfundsmæssig* bevægelse i sig selv, langt snarere end den opfattes i sin historisk-aktuelle skikkelse af ansatsvis og partiel klassebevægelse i dele af arbejderklassen.

Med disse bemærkninger til selve angrebsmåden på klasseudviklingen vil jeg vende tilbage til HJN's udformning af PF's arbejderstandpunkt-tese. Denne udtaler sig primært her om en i forhold til kapitallogikkens alternativ tilgang til afdækningen af bevidsthedsdannelsen i det borgerlige samfunds klasser.

Som nævnt i afs. II er det HJN's (og PF's) program at udvikle de historiske analyser med udgangspunkt i overfladebevægelserne som 'konkret-former' (se s. 108) (eller konkrete formidlingsformer for de abstrakte værdiformer). Allerede tidligere pegede jeg på den teoretiske forkortning, som præger HJN's begreb om samfundets overflade, ligesom jeg har nævnt den begrebsforvirring, som karakteriserer hans ret letbenede omgang med kapitalens akkumulationsproces og den umiddelbare produktionsproces.

Historiens drivkraft ligger i virkeligheden selv (=overfladen), er en af de sandheder, som HJN fortæller os. At kapitalakkumulationens indre lovmæssigheder udspiller sig *udenfor* denne overflade (=virkeligheden) må vi så leve med. Det kan i sig selv være lidt vanskeligt; helt umuligt bliver det, når HJN samtidig opererer med »den virkelige produktionsproces« og dens historisk-specifikke klasseantagonisme som en til konkurrencen sidestillet formidlingsform for merværdiproduktionens abstrakte antagonisme mellem dødt og levende arbejde. Lad os se lidt på, hvordan HJN når frem til dette.

Konkurrencen er sat som »det forhold, der driver kapitalens udvikling fremad. (...) I udviklingen af kapitalens indre lovmæssigheder har han dog samtidig vist, at en afskaffelse af konkurrencen ikke vil ophæve akkumulationsimperativet«. (s. 83). Hvis HJN havde opfattet den marxiske akkumulations- og kriseteori som en fremstilling af *kapital*produktionens modsigelser og ikke som en deterministisk teori om 'det værdimæs.' resp. 'det stoffiges' indflydelse på akk. processen (se bl.a. s. 82-83), ville han også vide at konkurrencen i det borgerlige samfund er en del af *kapital*udviklingen gen og at den drivende motor for denne nødvendigtvis må være kapitalakkumulationen; samtidig er konkurrencen formen for profittens fordeling mellem enkeltkapitalerne.

Konkurrencen er hermed også forudsat kapitalens samfundsmæssiggjorte form, hvilket betyder, at kapital som samfundsform og produktionsmåde uden konkurrence er en historisk umulighed. Hvis det blot var fordi HJN syntes, det var interessant at fremhæve en banalitet som følgende: »Kapitalakkumulationen har sine indre lovmæssigheder og konkurrencen i sig selv kan ikke være eneste formidlingsform. Konkurrencens afskaffelse afskaffer ikke *kapitalproduktionen*«, så var der ingen speciel grund til at interessere sig for det. Det er imidlertid ikke tilfældet. Faktisk viser det sig, at HJN er i færd med et neoricardiansk-lignende forehavende: nemlig ophøjelsen af konkurrencen som profitproduktionens fordelingsform til en af den økonomiske udviklings bærende principper. Når nu »konkurrencen ikke kan være eneste formidlingsform« må vi på den samfundsmæssige overflade opsøge andre fremtrædelsesformer for »det abstrakte akkumulationsimperativ«.

Her indføres så »klassernes indbyrdes forhold«, staten og verdensmarkedet som sidestillede *former*. Forkortningen af akkumulationsbegrebet viser sig her i en ny skikkelse: For HJN er det *akkumulationsprocessen*, der er kapitalabstraktionens *indhold*, og denne proces kræver sine »konkret-former«. Det er imidlertid noget sludder. Under kapitalismen er det valoriseringsimperativet og værdien, ikke dens reproduktionsproces, som er realabstrakt. Kapitalakkumuleringen forløber som en modsigelsesfyldt (dobbel) proces af kapitalvalorisering og merværdirealisering; en proces, hvor enheden og indholdet etableres gennem kapitalens underlægning af de stofflige materielle former. Derfor må kapitalakkumuleringen også altid være det *konkrete* resultat og forudsætning for akkumulationsimperativet, akkumulationsprocessen kan kun forløbe historisk i form af kapitalens subsumtionsbevægelse, og hverken klasseforholdet eller de andre

nævnte »former« kan derfor have status af konkrete formidlingsformer herfor.

HJN adskiller det abstrakte akkumulationsimperativ fra dets realiseringsform og grundlag, og henfører yderligere denne dikotomisering af akkumulationsprocessen til henholdsvis den logiske bestemmelse i den almene teori og den historiske specifikke overfladebestemmelse i de historiske analyser. Det hænger rimeligvis sammen med, at han - trods sine udtalte intensioner om det modsatte - kun ser kapitalen ensidigt ud fra dens formmæssige bestemmelse og dens værdimæssige side. Derfor bliver resultatet også en stiv logificeret kapitalsystematik: *brugsværdi/de stofflige momenter* identificeres med *overfladens formidlingsformer*, som igen ligestilles med den virkelige historie.

IV

Klasseforholdet er imidlertid nu den form, som får en særlig behandling, teoretisk sidestilles den med de øvrige overfladeformer, men politisk fremhæves den som den vigtigste af kapitalproduktionens historiske realiseringsformer. »De to klassers antagonisme opsøges konkret historisk i den relation, der abstrakt hedder forholdet mellem dødt og levende arbejde. En sådan vurdering, der bygger på en vurdering af arbejdskampens reelle betydning og af kapitalistklassens strategi vil kunne få en indirekte strategisk-politisk betydning.« (s. 108).

Denne omvendning af det borgerlige samfunds specifikke produktions- og fordelingsrelationer og abstraktionen fra, at den kapitalistiske reproduktionsproces som *almen* rigdomsform qua sin immanente underlægningstvung implicerer en naturgroet regulering af klasserelationerne, giver på dette sted anledning til mindst to problematiseringer.

For det første kan man stille HJN spørgsmålet om, hvorledes han tager kon-

sekvensen af sin egen fremhævelse af, at klassernes styrkeforhold kun kan behandles historisk - specifikt, og begrundet, hvorfor klasserelationen »er den centrale relation i dag under den fuldt udfoldede kapitalisme«? Begrundelsen findes ikke, tværtimod kan man finde følgende selvmodsigelser på dette spørgsmål: S. 81 erkender HJN sin »analytiske afkortning« fra »hele den samfundsmæssige produktionsog reproduktionsproces«, på den anden side opererer han med en (forsøgsvis i hvert fald!) teoretisk begrundet *ophøjning af produktionsprocessen* til nøglekategori ikke blot for bevidsthedsdannelsen, men rent faktisk for hele den samfundsmæssige udviklingsproces.

Forholdet er dette, at HJN bliver fanget af sin egen artikels relativt abstrakte tilgang og behandling af forhold, som rigtignok kun kan afdækkes ved at tage udgangspunkt i realhistorisk udviklede genstandsområder. Artiklen forfejer dermed sit sigte, i og med dens metodologisering af specifikt historiske gennemsættelsesprocesser. Den nuværende kapitalismes komplekse quasi-integration af statslige og fagforeningsmæssige kapital- og lønreguleringsforsøg for slet ikke at tale om verdensmarkedskonkurrencen og den internationale udenrigshandels ændrede betydning for den nationale kapitaludvikling sætter anderledes komplicerede krav til de historiske analyser, end det fremgår af HJN's artikel. Disse forhold må alle forstås som skranke for kapitalens totalsamfundsmæssige reproduktionsproces og hermed også - omend formidlet - for den kapitalistiske produktionsproces' historiske udvikling. Når HJN med arbejderstandpunktet placerer arbejdskampene som den øjensynligt primære skranke for den kapitalistiske udvikling, er han derfor ude på både et teoretisk og et politisk overdrev: »Der ligger bag denne opfattelse det standpunkt at den kapitalistiske produktionsproces' udvikling historisk bestemmes af det faktum,

at kapitalens lovmæssigheder støder på arbejderklassen som levende subjekt.« (s. 89). Hermed har han bortabstraheret væsentlige modsigelser i den kapitalistiske reproduktionsproces' historiske udviklingstendenser, og selv om han selv hævder at arbejderstandpunktet ikke er moralsk begrundet, er det svært at se, hvor argumentationen når ud over en fremhævelse af det - ud fra en subjektiv politisk vurdering - hensigtsmæssige i dette 'standpunkt'.

Den diskussion, som HJN s. 91-92 fører om, hvorfor »den økonomiske bevægelse og klassebevægelsen« må skildres i ét dokumenterer klart dette forhold: At kapitalen stadig er det herskende produktionsforhold og derfor også »forbyder« os at analysere dens produktions- og klasserelationer i politiske magtkategorier, synes HJN at have glemt. Tværtimod hopper han let og elegant hen over den nødvendige historisk udviklede modsætning mellem økonomi og politik, der først og fremmest fremtræder som en *adskillelse*. For slet ikke at tale om den kampkraft og »proletariatets modmagt«, som han tillægger en arbejderklasse, som i dag *allerhøjst* meget sporadisk og det i form af ganske enkelte arbejdspladsgruppers umiddelbare strejkeberedskab er ved at udvikle elementer af en overskridende udvikling.

I det hele tage etablerer HJN med arbejderstandpunkt en selvmodsigelse, som viser sig at udtrykke det misforhold mellem teorien (kritikken af den politiske økonomi) og hans historiske forklaringsansatser, som jeg allerede har været inde på: På den ene side anerkender han profittens tendens til at falde som immanent bevægelseslov for produktivkraftudviklingen. Samtidig er totalkapitalens gennemsættelse som den regulerende »bagom-ryggen-på-enkeltkapitalerne-ten- dens« tilsyneladende sat ud af kraft med den tredje fase i den »reelle subsumtion«. Den historiske formidlings-

form er »klasseantagonismen«, »styrkeforholdet mellem klasserne«, kapitalistklassens strategiske »modforholdsregler« mod den potentielle »modmagt« osv. Kritikken af den politiske økonomi bliver i realiteten kun reflekteret *formelt*: i HJN's egen fremstilling af arbejderstandpunkt findes der således ingen egentlig inddragelse af »de immanente økonomiske årsager« (s. 117) som fundamentalt kunne adskille den fra Roth's, som HJN trods alt finder går for vidt i sin tillægelse kapitalistklassen en bevidst planlægning.

Den programmatisk formulerede sandhed, at kritikken af den politiske økonomi ikke kan danne ensidigt udgangspunkt for historiske bestemmelser af bevidstheden, er altså ikke nogen undskyldning for at fortolke Marx' analyse af den umiddelbare produktionsproces, som om den fremstillede et uformidlet politisk herredømmeforhold.

Det er faktisk, hvad der er tilfældet, når HJN med PF bestemmer produktionsprocessen som *værdimæssig udbytningsproces* og *materiel disciplineringsproces*. Dette gøres i forsøget på at komplettere kritikken af den politiske økonomis økonomiske nødvendighedsbetragtning (værdimæssig udbytningsproces) med en politisk begrundet medreflektion af kapitalernes foranstaltninger til »stabilisering af udbytningsforholdet«. En hurtig genkalden sig Marx' bestemmelse af den kapitalistiske produktionsproces' dobbeltkarakter som *enhed af valoriserings- og arbejdsproces* sætter en sådan 'komplettering' i relief. I og med at HJN implanterer en adskillelse mellem valorisering og konkret udbytning og lægger en *umiddelbar* politisk magtudfoldelse ind i produktionsprocessen, fjerner han rent faktisk klassekampen fra denne umiddelbare produktionsproces. Det lyder paradoksalt - og det er det også! Thi samtidig med, at kapitalens herredømme over det levende arbejde her forstås ensidigt ud fra produktionsprocessens stof-

ligtkonkrete side (som 'repressionsform'), placeres akkumulationens udviklingsformer og -dynamik *udenfor produktionsprocessen*. Det, som nødvendigvis alment betragtet må konstituere den egentlige konfrontation mellem kapital og lønarbejde (og mellem 'kapitalaffirmativitet og -negation'), nemlig kapitalens *valoriseringsvang*, degraderes her til en i forhold til produktionsprocessen *ydre* selvbevægende udvikling. Klassekampen kommer herved ikke til at udspille sig indenfor produktionsprocessens konkrete klasemodsætning, men bliver til et post festum foretagende omkring produktionsprocessens *resultat*. Den modsætningsfyldte proces, hvorigennem kapitalen søger at overskride sine egne skranker, bliver for HJN reelt en gnidningsløs og automatisk størrelse, som tendentielt kun inddrages formelt i form af subsumtionens »faser og former«, som »værdisiden« eller som noget »konjunkturelt«. De indre forbindelser mellem denne proces og de arbejdskampe, som skulle være 'svaret' herpå, kan derfor ikke fremstilles konkret, når ikke længere den kapitalistiske organisering af produktionen udgør det politiske angrebsfelt. Her bliver i stedet kapitalistklassens strategi sigtpejlet, hvorved politikken mister sit økonomisk satte indhold.

I det omfang HJN inddrager denne kapitalens subsumtionsproces i sin generelle bevidsthedsteoretiske fremstilling reflekteres den tværtimod primært som »kapitalistklassens strategi«. At HJN i sin kritik af PF's »Rationalisierung und Massenarbeiter« bebrejder dem deres overbetoning af de bevidste momenter i denne strategi synes ikke at have større konsekvenser. Den nævnte teoretiske reproduktion af reproduktionsprocessens quasi yderliggjorte fremtrædelse gør det umuligt for HJN at indløse programmet: »kapitalistklassens strategi opsøges i relation til den historiske akkumulationsproces' udvikling«. (s. 108). Tværtimod må

han springe over, hvor gærdet er lavest, for at berige fremstillingen af »de økonomiske bevægelseslove« med *styrkeforholdsbetraktningen*: Kapitalens akkumulation formidles slet og ret af kapitalistklassens *strategi*. »Parallelt hertil må vi bidrage til analysen af mulighedsbetingelserne for arbejderklassens strategi. En sådan strategi kan ikke som kapitalens strategi have produktionsmådens egen logik på sin side, men i arbejdskampens realitet ligger de bevidsthedsmæssige og organisatoriske muligheder der på længere sigt kan blive revolutionære muligheder.« (s. 88). Såvel kapitalist- som arbejderklassens bevidsthedskonstituering anskues her ensidigt og isoleret indenfor rammerne af de *politiskorganisatoriske og magtmæssige kampformer* (forsvar/angreb). Kapitallogikken som realhistorisk udviklingsdynamik er øjensynligt ikke virksom, når det drejer sig om den historiske udvikling og/eller om klassernes politiske bevægelse. Med sin fremstilling adskiller HJN sig derfor - trods hans formelle PF-kritik - ikke væsentligt fra PF hvad angår subjektiveringen eller politisering af kapital/lønarbejder-forholdet.

Dette får til konsekvens, at produktionsagenternes bevidsthedsudvikling bestemmes indenfor rammerne af *politiske kategorier*. Den produktionsproces-nære reproduktionskamp forstås ikke blot ensidigt som et klassepraktisk spørgsmål, men »fremstillingsstrategien« udfolder sig som konsekvens heraf reelt som et *isoleret* bevidsthedsteoretisk afdækningsforsøg. S. 106-107 nævner HJN 1) arbejdskraftsalget og lønkampens konjunkturelle bestemmelse, 2) staten og de herigennem formidlede kampbetingelser og 3) reproduktionsfeltet: familie, bolig, transport m.v. som de betingelser, der - udover produktionsprocessens dobbeltkarakter - må inddrages til bestemmelse af arbejderbevidsthedens konstituering. Det hjælper imidlertid ikke meget, når han reelt ikke tager højde herfor, men istedet erstatter den

specifikke historiske diskussion og bestemmelse af disse forhold med en politologisk arbejdskamplogik'. Opmærksomheden rettes ensidigt mod de *kampformer*, som f.eks. intensiveringens lønformer giver grundlag for både i kapitalist- og i arbejderklassen, mens indholdet af de udførte kampe, de specifikke *kampgenstande*, som sættes historisk af kapitalens forsøg på at overskride sine akkumulationsformer, tendensielt falder udenfor HJN's interessefelt. Denne umådeholdne opprioritering af »klassekampen« og klassernes forsvars- og angrebsformer, er som nævnt s. 129 nok ikke nogen tilfældighed, al den stund HJN's ærinde i bund og grund er *bevidsthedsteoretisk*. Analyseudgangspunktet centrerer om de politiske undertrykkelsesformer (»klasseantagonismens forløb i klassekonflikter«). Nødvendigheden heraf siges at være begrundet materielt (»den konkrete konfrontation mellem arbejde og kapital er afgørende« - PF) men ikke desto mindre får fikseringen til produktionsprocessens stofflige side den konsekvens, at konstitutionssammenhængen begrundes i de forsvarskampe, som denne proces' »materielle disciplineringsproces« sætter. Resultat: krumtappen for såvel den historiske udvikling som for den teoretiske rekonstruktion af denne er og bliver *den bevidsthedsmæssigt artikulerede kamp* og ikke den ellers så højt besungne »historiske produktions- og akkumulationsproces' udvikling« (s. 108).

Denne politisering i sammenhæng med HJN's særlige placering af arbejderklassens politiske »modmagt« som central kategori for bestemmelsen af de kapital-overskridende muligheder implicerer endelig, at *kritikken* af det kapitalistiske samfund kun kan udfoldes indenfor rammerne af specifikke konkrete undersøgelser (Jvf. s. 88: »Den almene logiske fremstilling *peger* blot på det historiske subjekt, som er indeholdt i produktionsmådens modsigelser«. Op imod dette må den marxske analyses

kritik-element fremhæves: Gennem sine bestemmelser af kapitalens modsætningsfyldte underlægghed fremstiller Marx ikke blot kapitalen som subjekt og arbejdet som »objektgjort«. Afdækningen af kapitalens overskridelse af sine egne skrænker fremviser netop *forgængeligheden* i arbejderklassens »objektgørelse«. Da kapitalforholdet altid forudsættes i sin historiske eksistens, betyder dette, at Marx' fremstilling af kapitalens udviklingsdynamik samtidig er en *kritik*: Gennem kapitalens historiske subsumtionsbevægelse fremtræder »den historiske betydning af den *kapitalistiske* produktion (...) slående (specifikt), netop gennem omvæltningen af den umiddelbare produktionsproces selv og udviklingen af arbejdets samfundsmæssige produktivkræfter.« Her ved påvises, hvordan »det »samfundsmæssige« osv. ved arbejderens arbejde ikke kun »forestillet«, men også »faktisk« træder over for arbejderen ikke kun som fremmed, men som *fjendtligt og modsat*, og som genstandsgjort og personificeret i kapitalen.« (Begge steder citeret fra Resultater af den umiddelbare produktionsproces, Modtryk, s. 97, mine understregninger). Arbejderklassen eksisterer hos Marx som subjekt, men ikke som subjektiv kategori!

V

I det foregående har jeg forsøgt at vise, hvordan HJN i sit forsøg på at gennemtænke, »hvorledes den videnskabelige fremstilling må være for at den kan have en kritisk potens over for udbytningen af arbejderklassen« (s. 85) erstatter kapitalens udviklingslogik med en reelt subjektiv 'arbejderskamp-logik', og

hvordan hans abstrakt-teoretiske behandling af bevidsthedsproblemet hænger sammen hermed. Vi har konstateret, at HJN - på trods af sit program om at betragte den økonomiske og klassemæssige bevægelse i ét - ikke tager arbejderklassens bevidsthedskonstituering op konkret ud fra det kampindhold, som kapitalens historiske udvikling sætter for den eksisterende arbejderbevægelse. Sammenholdes dette nu med HJN's interesse, som i denne sammenhæng primært er erkendelsesmæssig og bevidsthedsteoretisk, kan man ikke forundres over den funktion, han tildelede de marxistiske intellektuelle.

Således tillægges fagkritikken en *vurderende* funktion overfor arbejderkampene. Det hedder f.eks. at fagkritikken må levere »historiske analyser, som skal opsamle de historiske erfaringer, der udgør arbejderklassens bevidsthed«. Man kunne spørge om intentionen hermed, når samtidig de intellektuelle ikke kan have status af »teoretikerne« i klassekampen? HJN drager øjensynligt ikke konsekvensen af sin egen fremhævelse af bevidsthedskonstitueringen som et »praktisk politisk problem«. Strategien for fagkritikkens opsamlingsarbejde er nemlig ikke bestemt indholdsmæssigt omkring de praktiske modsætninger, som udvikler sig historisk i arbejderklassens kamp. I forhold hertil afgrænses den snarere formmæssigt ud fra de konsekvenser, som »en begrænset forståelse« for selve *organiseringens* politiske betydning kunne have. (se f.eks. s. 97). »Fremstillingsstrategien«s problem aktualiseres altså af, at den arbejderklasse, som de intellektuelle står udenfor, har brug for en - teoretisk formidlet - korrekt forståelse af sine kampbetingelser. Hermed bliver de in-

Fortsættes side 174

Konsekvenserne af statens mere restriktive politik er en forringelse af arbejderklassens realløn og af dens arbejdsvilkår.

Det er en underbygning af profitatens faldende tendens - som den »milde« statsinterventionisme jo kunne skubbe lidt på afstand - gennem en sænkelse af markedsværdiniveauet og dermed en reduktion af en række ekstraprofitter og destruktionen af en række enkeltkapitaler.

Virkningen af den »strenge« intervention er afhængig af konjunkturerne på verdensmarkedet, altså af mulighederne for eksport ved et givet produktivitetniveau: hvor meget skal industrien akkumulere for at klare sig, etc.?

Her får Matticks teser fuld gyldighed: for tendensen går her i retning af en formindskelse af totalmerværdien relativt til totalkapitalen og dermed vil akkumulationen og statens indtægtsmuligheder bremses.

Samfundet bliver da ekstrarfølsomt overfor de mindste udslag i merværdiraten, hvilket forøger presset på arbejderklassen. Stigningen i produktivitet og det relative fald i anlæg af produktive kapitaler som følge af stigningen i minimumsgrænsen for kapitalanlæg på grund af de faldende produktionspriser vil da forøge reservearmeen i form af arbejdsløse og uproduktivt ansatte, hvilket yderligere vil begrænse merværdien - med mindre staten begynder at lukke op for posen - og dermed få modsætningerne mellem kapitalist- og arbejderklasse til at eskalere.

Frederiksberg, 7-12-1975.

Fortsættelse fra side 184

tellekтуelles rolle identificeret med at gøre den marxistiske videnskab (i fagkritisk form!) til det formidlende led i »alliancepartnerskabet med arbejderklassen«. At væsentlige skranker herfor ikke blot ligger i »teoriens isolation«, men dels i den kapitalistiske arbejdsdelings historiske konstitution, dels i, at arbejderbevægelsen i dag ikke har udviklet sig samfundsmæssigt som *klassebevægelse*, synes ikke at bekymre HJN. Endnu mindre lægger han op til en forståelse af, at i det omfang arbejderklassen kan betegnes

som det kapitalistiske samfunds revolutionære kraft, må det være begrundet i dens erkendende *praksis* indenfor det borgerlige samfund, og ikke i dets historisk objektive, (men endnu ikke erkendte) *interesse* i omvæltningen af de kapitalistiske produktionsforhold.

De marxistiske intellekтуelles politiske rolle lades på baggrund heraf i bedste fald udiskuteret, i værste opstilles en i det borgerlige samfund utænkkelig situation, (s. 85:) »hvor der ingen principiel forskel er på intellekтуelle kommunister og kommunistiske arbejdere.«

Januar 1976